

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY

COĞRAFYA

Bilim Alanları

SÖZLÜĞÜ

Atatürk Üniversitesi
Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi

Genişletilmiş 2. basım

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY
Editör: Doç. Dr. Namık Tanfer Altaş

COĞRAFYA BİLİM ALANLARI SÖZLÜĞÜ

ISBN 978-605-318-549-9
DOI 10.14527/9786053185499

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2017, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti. ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yaynevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye’de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindeks.net** tarafından yayınları taranmaktadır; indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000’in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilmektedir.

1. Basım: Ocak 2017, Ankara
2. Basım: Eylül 2017, Ankara

Yayın-Proje: Özlem Sağlam
Dizgi-Grafik Tasarım: Didem Kestek
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Vadi Grup Ciltevi A.Ş.
İvedik Organize Sanayi 28. Cadde 2284 Sokak No:105
Yenimahalle/ANKARA
(0312 394 55 91)

Yayıncı Sertifika No: 14749
Matbaa Sertifika No: 26687

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net

*Sözlük hazırlama becerisinde de henüz gücüne erişilmemiş;
ünlü bilim adamı, büyük coğrafyacı, hocam
Prof. Dr. Reşat İZBIRAK'ın
(1911-1998)
unutulmaz anısına...*

İKİNCİ BASIMA ÖN SÖZ

Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü; bu bilimin eğitim ve öğrenimini gören *üniversite öğrencileri, coğrafya eğitimcileri* ve ilgilenen araştırmacı aydınlara, bu alanda derli toplu bir başvuru kaynağı oluşturacağı umularak hazırlanmıştır.

İlk bakışta, eserin adı yadırganabilir. Oysa unutmamak gerekir ki coğrafya, multidisipliner bir bilim olup, örneğin uzmanlık alanları öğretim üyesi yeterli bir bölümde, sekiz yarıyılık lisans programı toplamı olarak, yaklaşık **70-80 coğrafya anabilim dalı bilim alanı** okutulabilmekte ve öğrenciler, hemen hemen **170-180 kredi/saat toplamı** ders alarak mezun olmaktadır. Hatta Türkiye'den ileri ya da geri birçok ülkede coğrafya, fizik, matematik, dil, biyoloji, tarih gibi bütün bu bilimler, **fakülte dekanlıkları** şeklinde organize edilmişlerdir. Hatırlanacağı gibi bizde, önce *enstitü* (fakülte karşılığı) adıyla oluşturulan bu önemli bilimler, 1981'de yürürlüğe giren 2547 sayılı *yasa ve ona bağlı yönetmelikler ile bölüm ve anabilim dalları şekline dönüştürülmüşlerdir. Uygulanan eşitsiz akademik kadro dağıtımı, yine eşitsiz araç-gereç ve mekân tahsisi gibi özellikle sosyal bilimlerde amaçsız öğrenci kayıt-kabul kontenjanları ve bu bölümlerin sayıca çoğaltılışları dışında bunlarda önemli sayılabilecek bir gelişme olamamıştır.*

Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı dikkate alınmazsa, coğrafyada araştırma, eğitim ve öğretim, uzun yıllar **beş anabilim dalı** (1981 öncesinde *kürsü*) biçiminde yapılmıştı (bugün de bu yapı sürdürülmeli idi). Bunlar; **Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı, Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı, Ülkeler Coğrafyası ve Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalı** diye hatırlanabilirler. Ancak UAK tarafından bir veya iki coğrafyacının, haksız ve bilimsel olmayan talebiyle, **Doçentlik başvuru alanları** *Fiziki Coğrafya ve Beşeri Coğrafya* diye iki alana indirilmiş olup, 2001-2002'den buyana, uygulama sürdürülmektedir (arada bir değişiklikler olduysa da, hemen 2001-2002 kararına döndü). Karar, bilime ağır bir darbe olmuştur. Çünkü doçentlik başvurusu olmayan bir anabilim dalı bilim alanından, kim doktora yapma zahmetine katlanır? Oysa **lisansüstü çalışmalar; Anabilim Dalı (kürsüler) bilim alanlarından seçilmelidir.** Bu şekilde **seçilecek bilim alanı** sayısı 70-80 ve **konu alanı** (bilim alanı konusu) ise, yüzlerle ifade edilebilir. İşte o zaman, Batı standartlarında araştırmalar çıkarmamız, işten bile değildir. Anlaşıyor ki *sözlük* eserimizin adında, fazlalık bir yana; eksiklik bile olabilir.

Coğrafya terimleri konusunda elde, uzun yıllar ihtiyacı karşılamış, iki önemli yayın vardır: Bunlardan ilki ve en önemlisi, bir **İzbrak** klasiği olmuş; şaheser **Coğrafya Terimleri Sözlüğü** olmakla birlikte, bunun ilk basımı 1964 ve son basımı ise, 1992'de yapılmıştı. Hem özel sektör ve hem de M.E.B. bu şaheseri defalarca yayımlamış olduğu halde eser, uzun yıllardan beri piyasada bulunmamaktadır. *Sami Öngör*'ün hazırlayıp, M.E.B tarafından 1975'te bir kez yayımlanmış aynı adı taşıyan sözlük de aslında ihtiyacı karşılayabilirdi. Ancak eser, hem kitap formatında düzenlenmemiş ve hem de yeni basımları yapılmamıştır. Zaten, bu önemli kaynaklardan hiçbiri, artık piyasada bulunmadığından, coğrafya terimleri ile ilgili önemli bir kaynak açığı ortaya çıkmıştı. **Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü**, kuşkusuz söz konusu ihtiyacı karşılayabilecektir düşüncesini taşıyorum.

Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü'nün esas dayanağı, tarafından hazırlanmış on kadar ders kitabının *sözlük ekleri* olup, eserde açılımına yer verilen terimlerin, yaklaşık yarısını oluşturdukları söylenebilir (Hemen hemen 1985-2000 devresini içerir). Birleştirilip yayımlanmalarının yararlı olacağı kanısına varılınca, oluşturulması planlanan eserin diğer eksikleri, yoğun bir çalışma temposu sürdürmeme karşın, ancak 2000-2016 devresinde tamamlanabilmiştir. Metnin yazımı ve redaktörlük işlemlerinin uzaması, eserin yayımlanmasını geciktirmiştir.

Eserin metnini bilgisayarda yazan, Üniversitemiz çalışanı *Hakan Gedik* ve editörlüğünü yapan öğrencim, bölüm mezunumuz ve meslektaşım **Doç.Dr. Namık Tanfer ALTAŞ** ile diğer emeği geçenlere, ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü'nün lisans ve lisansüstü coğrafya öğrencileri, coğrafya öğretmeni meslektaşlarım, Türk kültürü bilim alanlarında çalışma yapan araştırmacılar ve ilgilenen aydınlara yararlı olacağı inancındayım. Eserin fikir yapısından bu tür bir kazanım sağlarsam, bundan büyük bir zevk duyacağım. Umduğum ve beklediğim yararları sağlaması dileklerle (Erzurum, 20 Temmuz 2017).

Prof.Dr. Hayati DOĞANAY

KISALTMALAR

Kısaltma	Açılımı
AB	: Avrupa Birliği
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı
alm.	: Almanca
ar.	: Arapça
Arş.Gör.	: Araştırma Görevlisi
bkz.	: bakınız.
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı
çev.	: çeviri, çeviren
çin	: Çince
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DDY	: Devlet Demir Yolları
DDY	: Devlet Deniz Yolları
Doç.	: Doçent
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fak.
Fak.	: Fakülte (si)
far.	: Farsça
fin.	: Fince
fr.	: Fransızca
GAP	: Güneydođu Anadolu Projesi
gr.	: gram
gre	: Grekçe
HGK	: Harita Genel Komutanlığı
Hint	: Hintçe
HÜ	: Hacettepe Üniv.
ing.	: İngilizce
ital.	: İtalyanca
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniv.
KB	: Kalkınma Bakanlığı
lt.	: Latince
lt.	: litre
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce

MTA	: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
nor.	: Norveççe
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniv.
Prof.	: Profesör
rusç	: Rusça
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (Projesi)
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı
TEM	: Trans European Motor Way: Avrupa Transit Kara Yolu
TEM	: Transit European Motorway
TR.	: Türkiye
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UMKE	: Ulusal Medikal Kurtarma Ekibi
UNESCO	: <i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization:</i> Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı
UNO	: United Nations Organization: Birleşmiş Milletler Teşkilatı
ÜNİV.	: Üniversite (si)
vb.	: Ve bunun (gibi).
WHO	: World Health Organization: Dünya Sağlık Örgütü
VIP	: Very important person: Çok önemli kimse
WMO	: World Meteorological Organization: Dünya Meteoroloji Örgütü
yay.	: Yayın (ı)
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
Yrd.Doç.	: Yardımcı Doçent
yun	: Yunanca

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	v
Kısaltmalar	vii
a A	1
b B	52
c C	106
ç Ç	113
d D	124
e E	164
f F	180
g G	192
h H	219
ı İ	239
i İ	243
j J	258
k K	264
l L	328
m M	342
n N	385
o O	397
ö Ö	419
p P	432
r R	459
s S	471
ş Ş	509
t T	518
u U	555
ü Ü	562
v V	565
w W	574
y Y	576
z Z	599
Seçilmiş Kaynakça	602
Yazarın Kısaltılmış Otobiyografisi	607
Dizin	617

a | A

AB-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu (ing. *Eu-Turkey Joint Parliamentary Committee*): Türkiye ile AB arasındaki ortak müzakereleri yürüten, bir AB organizasyonudur. TBMM ve Avrupa Parlamentosundan seçilen, **18'er üye** tarafından oluşturulur. Görevleri, ortaklıkla ilgili bütün sorunları görüşüp karara bağlamak, ortaklık Konseyi'nin kendisine sunduğu raporları ve yıllık etkinlik raporlarını incelemektir. Kararları, öneriler niteliğinde olup, onay görenler, *Avrupa Birliği kararı* niteliğine dönüşürler. Yılda en az iki kez toplantı yapılır; toplantılar, sırası ile birlik ülkeleri ve Türkiye'de yapılmaktadır.

aba: Yünün, dövülerek (döğülerek) ve bastırılarak yassılaştırılması sonucu elde edilen, *kalın-kaba kumaş*. Keçe ya da şayaktan yapılmış, yakasız yelek.

abanoz ağacı (ing. *abony-tree*): Afrika'nın Ekvator bölgelerinde yaygın olarak yetişen, siyah ya da koyu renkli, ince dokulu, sert ve ağır odun=kereste veren ağacın adı. Akdeniz iklim bölgeleri ile Muson iklimi bölgelerinde de bazı cinslerine rastlanır. Kerestesinin ekonomik değeri yüksek olup, az bulunan bir kaynaktır. Bıçak sapı kaplaması, sirke ve şarap fiçilerinin yapımı, torna tezgâhı kaplamaları, satranç ve domino malzemesi yapımı, piyano tuşu kaplaması, çekmece yapımı, *ince marangozluk* ve *kakmacılık* sanatında kerestesinden geniş ölçüde yararlanır. Mobilyacılıkta da *kaplama malzemesi* olarak kullanılır.

âbide (ing. *monument, memorial*): bkz. *ant*.

abisal (ing. *abyssale*): Okyanus çanağı, okyanusların dipleri, çanakları, okyanus deniz dibi.

abisal alan (ing. *abyssische region*): *Abisal bölge* de denir. Ortalama yer kabuğu düzeyi altında kalan *derin deniz bölgesi=derin deniz alanı*.

abisal bölge (ing. *abyssal region, abyssal zone*): Hidrografik bir terim olmakla birlikte, farklı anlamlarda kullanılır:

- Yerkabuğu seviyesi altında kalan *derin deniz alanları* (abyssos=dipsiz, çok derin).
- Deniz ve okyanuslarda derinliği 2000 m.nin altında kalan alanlar.
- Göl çanaklarının, dalgaların etkisinde kalmayacak kadar derin bölümleri.
- Denizlerin, 1000 m.den daha derin bölümleri.
- Denizlerin, 3000-6000 m. Derinliklerini içeren bölümleri.

abisal deniz (ing. *abyssal sea*): Okyanus çanaklarını içerdiği kabul edilen teorik denizler bölümü.

abisal düzlük=abisal ova (ing. *abyssal plain*): Okyanus çanaklarının en derin bölümlerini oluşturan, yatay veya yataca yakın geniş düzlükler.

abisal ortam (ing. *abyssal environment*): En derin deniz ortamı; yaklaşık *1000 kulaç* ve daha derin deniz dipleri: Bazı ülkelerde bu denizcilik ölçü birimi, yaklaşık **1.66 m** ve bazılarında ise **1.83 m**. kabul edilir. Burada sözü edilen **1000 kulaç=1660 m veya 1830 m**. kadardır.

ablasyon (ing. *ablation*): *Yüzeyden erime*. Daha çok güneş radyasyonunun etkisi ve hava sıcaklığı, rüzgârlar ve yağmurlar gibi dış güçlerin etkileri ile *buzullar* gibi dış güçlerin etkileri ile *buz dağları* yüzeylerinin erimesi; bu etkenlerle yüksek dağlardaki

buzullar, kutuplardaki *takke buzulları* (iç buzullar), denizlerdeki *buz dağları* (iceberg; aysberg) yüzeyden başlamak üzere, yavaş yavaş erirler. Bu sürece, *ablasyon* veya *yüzeyden erime* denir.

abluka (ing. *blokage*): İtalyanca *abloco* teriminden alınmıştır. Bir ülkenin, askerî güç kullanarak, başka bir ülkenin dış dünya ile her türlü bağlantısını kesmesi. Bu amaçla ülke sınırları; denizden, karadan ve havadan, kuşatma altına alınır.

abrazyon (ing. *marine abrasion, abrasiyon*): *Dalga aşındırması* anlamına gelir. Dalgaların *yüksek kıyılar* boyunca yaptıkları mekanik aşındırma. Dalgalar, su kütlesi ve içindeki çakıl, kaya ve kumu da birlikte taşıyarak, dik kıyı yüzeyine çarparlar. Kıyının önünde köpüklü bir su kütlesi olarak yükselir ve falez (=yalıyar) yüzeyine çarpıp geri giderler. Özellikle fırtınalı günlerde defalarca tekrarlanan bu hareket, sert ve dirençli kayalardan oluşan kıyıları bile, binlerce yıl içinde aşındırarak büyük kaya bloklarını (15-20 tonluk bile olabilir) yerinden söküp denize düşürür ve kıyıyı aşındırır; düzleştirir. Bu sürece, *abrazyon* = *dalga aşındırması* denir.

abrazyon platformu: bkz. *kıyı aşınım düzlüğü*.

abstrakt: bkz. öz.

acente (ing. *commercial agent, agency*): Bir işletmenin, ticarî temsilcisi veya memuru olmadan, o işletme adına sözleşme yapma ve yasal işlemleri yürütme yetkisi verilmiş *temsilcilik*. Bir kuruluş ya da işletmenin, ticarî işlemlerini yürüten *temsilcilik*. **Acenta** (*agency*): Vasita, aracı, vekâlet, acentalık.

acı su kaynağı (ing. *salt spring*): Bunlara *tuzlu su kaynağı* (ing. *salt spring*)

da denir. Kaynakların büyük çoğunluğunun suları berrak (duru, temiz, nisbeten saf) olup, *kaliteli içme suları* verirler. Bazılarının suları ise *tuzlu*, *acı* veya *kireçli* olur. Bu da kaynak çıkış yeri veya kaynak suları süzülme yolları boyunca *kireçtaşı*, *alçıtaşı* (jips) ve *kayatazu* gibi kayaların yaygın olduğu yerlerden geçmesiyle ilgili bir sonuçtur. Bu sulara, *acı su* veya *tuzlu su* denir.

acısü (ing. *brackish*): Nisbeten düşük oranda tuzlu su.

acil durum (ing. *emergency situation*): Toplumun, tamamının veya belli kesimlerinin normal hayat ve faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, acil müdahaleyi gerektiren olaylar ve bunların oluşturduğu kriz hâli.

açık alan (ing. *open space*): Kentlerde, yapı alanlarının dışında kalan alanlar (yollar, parklar, çocuk bahçeleri, spor sahaları gibi). Yerleşim yerleri dışında kalan alanlar. Bu anlamıyla terim, tarım alanları ve otlak alanlarını da içerir.

açık bilgisayar ağı (ing. *open computer network*): İsteyen her bireyin yararlanabileceği elektronik iletişim ortamı.

açık çek (ing. *blank check*): Bir çekte bulunması gereken bütün yasal kuralların yerine getirilmesi; ancak, ödenecek tutarın belirtilmediği çek.

açık deniz (ing. *open water, high sea*): Devletlerin kara suları sınırları dışında başlayan (3 deniz mili, 6 deniz mili, 12 deniz mili gibi) ve hiçbir devletin egemenlik sınırları içinde bulunmayan; bütün devletlerin her türlü yararlanmasına açık olan deniz sahaları. Bu haklara, *açık deniz serbestliği* (ing. *freedom of the seas*) denir.

açık deniz balıkçılığı (ing. *deep sea fishing*): Devletlerin, kendi karasuları dışında, *açık denizlerde* yaptıkları balıkçılığa da *su ürünleri avcılığı*.

açık deniz gemiciliği (ing. *ocean navigation*): Okyanus aşırı limanlar arası gemicilik, *uzun yol gemiciliği*. Kabotaj gemiciliğinin tersi bir gemiciliktir. *Kabotaj* terimi anlam içeriğinin, tersi anlamdadır.

açık ders kitabı (ing. *open textbook*): Eğitim ve öğretimi yapılan öğretim programlarının her birinin, kendi kollarına özgü ders kitapları. Bir çok konuyu içeren, değişik araştırma konusu sorular ve etkinlikler ön görmüş ders kitapları.

açık ekonomi (ing. *open economy*): Dış ticaret rejimleri liberal olan ekonomi. Dış satım ve dış alıma konu olan malların kotalara bağlı olmadığı ekonomi, -liberal ekonomi- diye tanımlanır. Serbest ticarete dayanan bir ekonomik sistem. Sanayileşme yoluyla gelişmiş Batı ülkelerinde uygulanır. Merkezî planlı ekonomiler ile gelişmekte olan ekonomilerde, devletin ekonomiye müdahalesi söz konusudur.

açık finansman (ing. *deficit financing*): Parasal kaynaklar, *finansman* diye tanımlanır. Aile, şirket, ticarethâne veya devlet, fark etmez. Hükümetlerin, bütçe gelirlerinden daha fazla harcama yapmaları (iç ve dış borçlanmalar yoluyla), *açık finansman* terimiyle ifade edilir. Bu ekonomik politika, durgun ekonomileri canlandırabilirse de ya merkez bankalarının *karşılıksız para* basması gerekir ya da *dış kaynaklardan faizle borç* alınması gerekir.

açık havza (ing. *area of external drainage*): Bunlara, *akarsuları denize ulaşan bölge* de denir. Akarsuların, deniz

veya okyanuslara doğrudan doğruya ulaştığı bölgeler. Çok geniş alanlar kaplayan bu bölgelere, *dışa akışlı=dış akarlı* (ing. *exoreism*) bölgeler denir. Karaların geniş sahaları, *açık havzalar* durumundadır.

açık işletme (ing. *open mine shaft*): Maden işletme şekillerinden biri. Yüzeye yakın rezerv olmuştur madenleri, üstündeki taş ve toprak gibi maden dışı materyali kaldırarak kolayca işletme yöntemi. Kârlı (kazanç getirici) bir işletme faaliyetidir; ancak, doğal topoğrafik yapıyı fazlaca değiştirir.

açık kapı politikası (ing. *open door policy*):

- Yöneticilerin, çalışanlara bir takım kısıtlamalar getirmeden, herhangi bir konudaki görüş ve isteklerini yöneticilerle paylaşabildiği yönetim politikası.
- Ticaret, göç, vatandaşlık hizmetleri gibi konularda, bütün ülkelere eşit haklar tanıma politikası.
- Bir ülkenin başka ülkelere, kendi pazarlarında serbestçe ticaret hakkı vermesi.
- Bir ülkenin dış ilişkileri bakımından tek bir ülkeyi değil, birden çok ülkeye bağımlı hale getirmesi.

açık konut darlığı (ing. *visible housing shortage*):

- Kent yerleşmelerinde, aile sayısı ile konut sayısı arasındaki dengesizliğin, aile sayısı aleyhine oluşu.
- Ülkedeki aile sayısı ile *konut oda sayısının dengesiz oluşu*. Oda sayısı toplamından daha fazla aile nüfus sayısı olması.

açık liman (ing. *open port*):

- Dalgalara karşı korunmamış ya da yeterince korunmamış liman. Mendireksiz liman.
- Gümrük işleri serbest olan liman.

açık öğretim (ing. *open learning*): Ders konularını; radyo-tv, bilgisayar ve internet gibi iletişim aracı ile işleyen öğretim düzeni; yani öğretim düzen-sizliği.

açık tarlalar peyzajı (ing. *open field, open landscape*): Açık ya da kapalı tarla terimleri, kırsal peyzajda geçen iki tipik terimdir. Kırsal kesimdeki tarla parsellerinin, birbirine ekli olanlarında çevrelerinin açık ya da bir engelle ayrılıp ayrılmamış olması anlamına gelir. Bunlardan *kapalı tarlalar peyzajı* (ing. *enclosed landscape*) diye tanımlanan peyzajda tarlalar; çit, ağaç sıraları=*canlı çit*, basit kerpiç veya taş duvarlar gibi engellerle birbirinden ayrılmıştır. Daha çok ovalarda rastlanan bu peyzajda *tarla parselleri genellikle kare biçiminde* olup, parsel çevrelerinde yaklaşık *beşer-altışar yerleşme çekirdeği* bulunmaktadır. Açık tarla peyzajlarında (ing. *open field*) ise parsellerin çevrelerinde herhangi bir doğal veya yapay engel yoktur. Mülki sınırlar, *sınır taşları* ile belirlenmiştir. Tarla parselleri, *uzun şeritler* ya da *eni dar-boyu uzun dikdörtgen biçimli parseller* olurlar. Yerleşme çekirdekleri, bunların genellikle kısa kenarlarından birisi üzerinde yer alır. *Yerleşmeler toplu dokulu* olup, parsellerin kısa kenarları boyunca sıralanabileceği gibi, bu *toplu yerleşilmiş köyler*, tarlaların merkezî kesimlerinde de bulunabilirler. Her iki tarla biçimini de geçmişteki *mera hayvancılığının ortaya çıkardığı* söylenebilir. Özellikle Avrupa kırsalında, geçmişte otlak olarak yararlanılan ve *land* (lend) adı verilen *ortak kırsal alan meralarında* sürüler otlanırken, tarla-bağ ve bahçelere zarar vermelerini önlemek amacıyla bu grup kültürel araziler sık çalılık sıraları veya ağaçlar yetiştirerek; kerpiç, tuğla ya da kara-

taş duvarlar yapılarak, çitle ve dikenli madeni tellerle çevrilerek hayvanlara karşı korumaya alınan tarlalar sistemi, *kapalı tarla* diye tanımlanıyordu. Bugün de Avrupa'da bu sisteme, sık rastlanmaktadır. Oysa *açık tarlalar* sisteminin yaygın olduğu bölgelerde, *doğal otlaklar* ya hiç yoktur ya da çok sınırlı sahalarda bulunmaktadır. Kırsal kesim aileleri, eskiden beri *serbest otlak=orta malı* adı altında tarla arazilerini, ürün kaldırıldıktan sonra, *sürülerin ortak otlak alanları* olarak kullanmaktadırlar. O nedenle de tarlalar, *açık tarlalar=açık tarlalar peyzajı* biçiminde önem kazanmaktadır. Özellikle Doğu Avrupa ülkeleri kırsalı, böyledir.

açık uçlu görüşme (ing. *open-ended interview*): Bir anketin soruları ve yanıtlarının, önceden belirlenmediği mülakat (=görüşme) biçimi. Spontane (gelişen).

açık uçlu soru (ing. *open-ended question*):

- Yanıtı önceden saptanmamış; bireysel düşünce ve görüşlerin açıklanmasına olanak veren soru türü.
- Yanıtları sınırlandırılmamış sorular.

açık üniversite (ing. *open universty*): Açık öğretim yaparak, resmî diploma veren üniversite. Yükseköğretimi anlamsızlaştırmış sistem(sizlik).

açıklık (ing. *clarity*): Sözlü veya yazılı anlatımda *anlaşılr, kavranabilir* oluş.

açıklık ilkesi (ing. *principle of publicity*):

- Halka, ilgililere açık oluş (Mahkeme duruşmaları veya TBMM görüşmeleri gibi);
- Eğitim ve öğretimde bilginin, kurallar ve ilkelerin, net, anlaşılabilir ve açık-seçik bir biçimde öğrenicilere sunulması. Argo konuşmalardan, yerel ifadelerden kesinlikle

kaçınılır; duru ve anlaşılır bir ifade ile dersler okutulur.

açıkta hayvan bakımı (ing. *free grazing ranching*): Yeryüzünün iklimi uygun bazı bölgelerinde (özellikle tropikal bölgeler) açık havada ve hemen hemen yıl boyunca otlaklarda hayvanların otlanması biçiminde yapılır. Yani hayvanlar, belli bir süre boyunca hayvan barınaklarına kapatılmaz. Özellikle göçebe yaşantısı sürdüren göçebelerin hayvancılığı, açıkta hayvancılıktır. Bunda, yer değiştirme süreci etkili olur. Ancak tropikal ve subtropikal kuşakların alçak yörelerinde, yıl boyunca açık havada hayvan bakımı yapılabilmektedir.

ada (ing. *island*): Göl, deniz veya okyanus suları ile kuşatılmış durağan kara parçası. Büyük ya da büyükçe akarsularda da yer yer adalar oluşmuştur. Demek ki sularla ilgisi bakımından adalar; *okyanus ortamı adaları*, *deniz ortamı adaları*, *göl ortamı adaları* ve *akarsu ortamı adaları* olabilirler. Bunlardan okyanuslarda oluşmuş olanlara *okyanus adaları*, denizlerdekilere *deniz adaları*, göllerdekilere *göl adaları* ve akarsular yataklarında oluşmuş olanlara da *ırmak veya akarsu adaları* denir. Okyanus su kütleleriyle çevrili her kara parçası, coğrafya bilim terimi olarak ada değildir. Denizler için de aynı görüş geçerlidir. Bir kara parçasının *ada sayılabilmesi için, onu kuşatmış su kütlesinin okyanusal veya denizel etkilerinin*, bu kara parçasının her tarafında, az-çok etkilerinin görülmesi gerekir. Yani, okyanusal-denizel iklim özellikleri etkili olmalıdır. Etkinin çok azaldığı ya da belli olmayacak kadar silik geçtiği büyüklükteki kara parçaları, ada veya yarımada değildir. Örneğin, Avustralya ada olmadığı gibi, Anadolu da yarımada değildir. Ancak, örneğin **Grönland** (2.174 mil-

yon km²), **Yeni Gine** (786 bin km²), **Borneo** (785 bin km²), **Madagaskar** (590 bin km²), **Sumatra** (467 bin km²), **Büyük Britanya** (248 bin km²) ve **Hondo** (Honşu= 22.6 bin km²) gibi **büyük kara parçaları, küçük birer kıta** sayılabilecekleri büyüklükte olmalarına karşın, bunlara *ada* denilmesi, bir coğrafi gelenek olmuştur. Okyanuslar, denizler, göller ve az-çok da ırmak yataklarında konuşlanmış (veya oluşmuş) *binlerce ada, adacık ve kayalık* vardır. Sayılarının toplamı bilinmese de az önce söz konusu edilen büyük adalar da dahil (Avustralya dahil değil), bunların **toplam alanı 10 milyon km²** kadar tutar (Avrupanın alanı kadar). Adaların büyük çoğunluğu, birden fazlası bir arada olup, topluluk oluştururlar. Bunlara, **takım adalar** (ing. *group of island*) denir. Birkaç ada ya da çok sayıda ada, adacık ve kayalık bir aradadır. Ege Denizi takım adaları gibi. Oluşum kökenlerine göre adalar dört oluşum grubuna ayrılabilirler:

- **volkanik adalar** (ing. *volcanic island*): Deniz dibinde ortaya çıkan *volkan püskürmeleri* sonucu yığılan ve su düzeyi üstüne çıkan magmanın soğuması sonucu oluşurlar. Volkanitlerden oluşmuş ada. Yığılan magmanın, tepesi ya da tepelelerinin su üstüne çıkması sonucu oluşurlar. Bunlar, genellikle *küçük adalar* olup, okyanuslarda ve göllerde daha çok rastlanırlar. Başlıca örneklere, Batı Akdeniz'deki **Stromboli** Adası ve Büyük Okyanus'daki **Hawai adaları** örnek gösterilebilir.
- **kıtalardan ayrılmış adalar**: Bu tür adalar, hemen tamamen jeolojik zamanlarda kıtalardan ayrılarak oluşmuşlardır. Örneğin, Madagaskar adası Afrika'dan II. Zaman'da;

Büyük Britanya adaları Avrupa'dan ve Sumatra ile Borneo adaları ise Asya'dan IV. Zaman'da ayrılmışlardır. Bu oluşumda, kıtanın alçalması veya denizlerin yükselmesi sonucu adalar meydana gelebileceği gibi; sıra dağ oluşumları ya da tektonik hareketler de ada oluşumunda etkili olabilir. Nitekim *egeit* kara parçasının tektonik hareketler sonucu parçalanmasıyla *Ege adaları*, tren kara parçasının parçalanmasıyla da *Korsika* ve *Sardunya* adaları oluşmuştur. Kıtalardan ayrılmış adalar, kıta gövdeleri önünde *ada yayları* (ing. island areas) biçiminde uzanırlarsa bunların dağ oluşum hareketleri (orojenik hareketler) eseri oluşumlar oldukları söylenebilir. Büyük Okyanus'un Asya kıyılarındaki kıvrım dağları kıvrılıp su üstüne çıkınca, bu tür *ada yayları* biçiminde *takım adalar* oluşturmuşlardır. Bunlara, *ada gırları* da denir. Ada yayları ve kara gövdesi arasında, *derin deniz hendekleri* yer alır.

- **mercan adaları** (ing. coral islands): Sıcak denizlerde-okyanuslarda, büyük sürüler şeklinde yaşayan ve çoğalan *polip* canlılarının bünyelerinden çıkardıkları *kalker* oluşumlarının yığılması sonucu oluşan adalar. Bunlara, *mercan yığılmaları*, yani *resif* denir. Genellikle sularının yıllık sıcaklık ortalaması 20 °C'den az olmayan ve derinliği -60 m.yi aşmayan sığ sularda oluşurlar. Sıcak kurşak deniz canlılarıdır. Bunlar tarafından oluşturulan adalar, daha çok *dairesel biçimli* olup, bunlara *atol* denir. Bu tür adalara, *Büyük Okyanus* ve *Hint Okyanusu dönen-celer arası sahalarda sık rastlanır*. Örneğin *Marshall adaları* ile *Carolin adaları* tipik mercan adalarıdır. Mercan adalarından bazılarının or-

tasında, *atol* (ing. *atoll*) diye tanımlanan, *lâgün=deniz kulağı* bulunur. Bir kanalla okyanusa bağlıdır. Dar ve uzun olan bu kanallar yoluyla gemiler büyük atollere (500-600 km² ile 1000-2000 km²) yani ada içlerine girip çıkabilirler.

adacık (ing. *islet*): Küçük ada. Kıyı uzunluğu 1 ila 5 km arasında olan ada.

- *Uçak gemileri anlamında ada; yüzen ada* diye de tanımlanırlar. Ancak, *askeri terim* olarak ada tanımlası; bu tür gemilerin *uçak pisti*, *kaptan köprüsü*, *kumanda kulesi* gibi öğelerinin bulunduğu kısım için yapılır.

adalar grubu: bkz. *takımada*.

adalar öbeği: bkz. *takımada*.

adalar topluluğu: bkz. *takımada*.

adalet divanı (ing. *court of justice*):

AB'nin organlarından birisi olup, üye devletlere para cezası verme yetkisi vardır. Roma Antlaşması (25 Mart 1957) hükümlerine uyulup uyulmadığını denetler (bkz. Roma Antlaşması).

âdâp: Doğru ve yerinde olan davranış; ortak ölçü ve değerlere göre davranma; yol-yordam, usuller, kaideler, kurallar.

adaptasyon (ing. *adaptation*): En kısa karşılığı **uyum** olup, canlıların yaşadıkları çevrenin (ortamın), doğal ve beşerî özelliklerinin etkilerine bazı değişikliklere, bu ortama uyum sağlamaları. Örneğin bir bitki soyunun nemcil olduğu; ancak, insan tarafından taşındığı yeni ortamda daha kurakçık özellikler kazanması, ya da daha kurak bir ortama uyum sağlaması. İnsan ve hayvanlarda yeni ortamlara uyum gücü, daha yüksektir. Özellikle insanın uyum gücü bütün canlılardan daha fazladır ve alınan